

лике друштвене репродукције), завршавајући са једном упрошћеном скицом друштвене репродукције између одељака гране А и Б.

У таквом прилажењу објашњења лежи методолошка оригиналност ове популаризације, јер читаоца боље упућује у међусобне односе економских категорија и унутрашњу структуру репродукције које се, у уобичајеним анализама које полазе од робе и новца, мање запажају. Уз то, анализе су дате са већ познатим ауторовим смислом да апстрактним категоријама да јасно, на конкретном примеру осветљено, адекватно објашњење. Такође се показује сигурно и широко познавање изворних текстова. Извесне нетачности и непрецизности, нужни сапутници популаризација, проузроковани суптилношћу текстова, промакле су се аутору. На пример, разликовање друштвених система по расподели средстава за производњу (стр. 19), појам мере продуктивности рада (стр. 14), утицај географских фактора (стр. 17). Такође, уз појам друштвене репродукције нису израђене ни напоменуте претпоставке под којима је могуће узети радни час као јединицу мере, што анализи даје недопуштено упрошћени карактер. Најзад, аутор не даје објашњење својој тврдњи да Марксов *Капитал* „пре свега није“ политичка економија капитализма, већ научно објашњење социјализма. Упркос ових и других ситних непрецизности, Давидовићева популаризација претставља користан увод студентима економске теорије пре читања *Капитала* и других теориских дела где су опште и посебне законитости дате у јединственој целини и отуда теже за разумевање.

Иван Максимовић

Hans Kelsen: THE COMMUNIST THEORY OF LAW. London, Stevens, 1955, 203 pp.

У својој задивљујућој научној активности, упркос подемним година, Келзен непрекидно издаје нова дела — изгледа чак да његова продукција није никад раније била толика као сад. Што је важно, он прелази на нове теме — његов радознали дух се не задовољава више само понављањем раније изнетих идеја него истражује нова питања. То су углавном питања међународног права, опште социологије и филозофије. Међутим, у овој књизи Келзен расправља о марксизму, одн. о марксистичкој теорији права. Треба истаћи да је марксизам питање које је одувек занимало Келзена, и он му је посвећивао и своје раније радове, од којих су најзначајнији један рад о марксизму и држави и један о чистој теорији права у светлости материјалистичког схватања историје. Сад се Келзен опет враћа истом питању, покушавајући да га обради систематски. Притом је карактеристичан наслов. Али појава ове књиге је и доказ за актуелност марксизма и за велик интерес за њега на Западу.

Књига је подељена на девет глава, од којих је највећа она која излаже Маркс-Енгелсову теорију права, обухватајући четвртину целог дела. У осталим главама се излажу теорије Лењина, Стучке, Рајснера, Пашуканиса, Вишинског, Голунског и Строговића и неких других новијих совјетских теоретичара и, најзад, у посебној глави, совјетска теорија међународног права.

Излагање Маркс-Енгелсове теорије Келзен почиње изношењем условљености државе и права економском осномом, односно класном борбом, а затим износи марксистички појам идеологије као лажног одраза стварности и њен однос с државом и правом, трудећи се да утврди извесне противречности у учењу марксизма о

овоме. Потом се задржава на учењу о пролетерској држави и одумирању државе и права. Најзад расправља о односу између науке и политике у марксистичком учењу о држави и праву. Утврђује се да марксизам претставља мешање политике и науке и уздизање политике на висину науке. Томе је додато расправљање питања да ли могу постојати противречности, како то учи дијалектика.

Остали одељци књиге су много краћи. Келзен укратко износи основне црте појединих писаца, подвлачећи њихове специфичности. Код Лењина, он истиче његову револуционарност и његово учење о буржоаском карактеру социјалистичке државе и права, иако нема буржоазије, у чему налази противречност. Код Стучке истиче његов покушај да право не схвати као систем норми већ као систем друштвених односа који одговара интересима владајуће класе и који је заштићен организованоом снагом те класе. Он сматра да се тиме право изједначаје с друштвом, а ово, опет, с економијом. Пошто Стучка тврди да је и совјетско право такође класно право и да ту пролетаријат влада над буржоазијом, Келзен сматра да ту постоји противречност, јер, ако нема више експлоатације, онда нема ни класа, па ни пролетаријата ни буржоазије. Држећи се марксистичког схватања права као класне појаве, а хотећи да совјетском праву даду такође класни карактер, совјетски теоретичари нужно морају тврдити да у совјетском друштву постоје класе, иако оне, опет по учењу марксизма о експлоатацији, уствари не постоје.

Код Рајснера, напротив, Келзен истиче његову нормативну дефиницију права као система правила о понашању, различитог од система друштвених односа, као и његову тврдњу, од које је, додуше, касније одустао, да ће и у комунистичком друштву постојати право. За Пашуканиса, међутим, кога сматра најзначајнијим совјетским теоретичарем, по Келзену карактеристично је поновно изједначавање права и економије и тврдња да право у правом смислу речи може да постоји само у капиталистичком друштву, тј. у друштву робне производње. Пашуканис је оштар противник сваког нормативистичког схватања права, а нарочито Келзенове чисте правне теорије. Келзен, пак, налази додирне тачке између своје теорије и марксистичке критике буржоаског права. Сличност између њих састоји се у томе што и Келзен као и марксизам открива да буржоаско право, боље рећи буржоаска правна теорија, има идеолошки карактер, тј. да себе претставља као вечито и најбоље и тиме лажно одражава стварност. Али Келзен налази да и марксистичка теорија дада у идеолошко улешавање права кад говори о социјалистичком праву као једино праведном и савршеном. Он оправдано критикује Пашуканиса због његовог схватања права као посебне врсте друштвеног односа, као односа између сопственика роба, јер се онда не може разликовати, например, држалац од сопственика, као што критикује и његово свођење целог права, а нарочито кривчног, на приватно право. Келзен такође критикује Пашуканисову тврдњу да ће се у комунизму правна правила претворити у „техничка“ правила и тиме престати да буду правна, јер ће постојати „јединство интереса“ између оних који наређују правила и примењују насиље за њихово остварење и оних над којима се то насиље примењује. Он оправдано примењује да је постојање принуде доказ да тог јединства интереса нема. На наводима Стаљина он показује да је извршена ревизија марксистичког учења да право постоји само у класном друштву, јер се тамо тврди да нема класа у совјетском друштву, а ипак има права.

После Пашуканиса Јудин, Вишински, Голунски и Строговић и други су развијали ове Стаљинове мисли, доказујући да совјетско право, односно социјалистичко, мора постојати и у друштву без

класа и да се чак у њему може развити до нових, неслућених размера. Али, како су ови теоретичари с једне стране тврдили да у совјетском социјалистичком друштву више нема класа, а с друге стране, да у њему постоји право, то су морали променити и дефиницију социјалистичког права. Они га сад одређују као вољу целог совјетског народа а не само владајуће класе, како дефинишу експлоататорско право. Ипак, да би очували колико толико његову класну карактеристику, они ипак тврде да је на челу народа као његова руководећа снага радничка класа. Келзен правилно утврђује да не могу постојати две дефиниције права и да зато социјалистичко право не може бити схваћено као право исте врсте као што је експлоататорско. Он утврђује да су политички мотиви били узрок оваквих теориских погрешака — с једне стране, потреба за учвршћењем совјетске државе и права, а, с друге, потреба да се та држава и право ипак претставе као социјалистички, тј. засновани на друштву без класа, или, бар, без антагонистичких класа. У вези с тим, он утврђује да оваква совјетска теорија нужно мења и ранији појам класе, чије је постојање по марксизму нужно везано за експлоатацију, док совјетска теорија сматра да класе постоје и у совјетском друштву, иако у њему нема експлоатације.

Важна је и последња глава Келзенове књиге, у којој се опширно излаже совјетска теорија међународног права. Он ту износи њен развој од нихилистичког става према међународном праву, по коме такво право уопште не постоји, преко учења о постојању специфичног социјалистичког међународног права, до прихватања класичног учења о постојању једног јединственог међународног права, заснованог на сувереној једнакости и пристанку свих држава. Овакав развој Келзен тачно објашњава одговарајућим развојем совјетске спољне политике која је ишла у правцу све чвршће сарадње с буржоаским државама. У Келзеновој критици совјетских схватања међународног права, пак, најважнија је његова опаска да уствари по марксистичком учењу о праву међународно право није уопште право, јер не претставља вољу владајуће класе него регулише или односе између држава исте класе или између држава разних класа, али увек на начелу једнакости држава. Он критикује неуспеле покушаје совјетских теоретичара да ипак нађу класну суштину и за међународно право (тврдећи да је то међукласно право и сл.) и јасно показује да обухватање међународног права у марксистичку дефиницију права захтева проширење ове дефиниције.

На крају, у својим закључцима, Келзен тврди да је пропао покушај да се створи једна социјалогистичко-економистичка марксистичка теорија права наместо нормативистичке, што доказује и одбацивање такве теорије у Совјетском Савезу и враћање на нормативистичку теорију. Он утврђује да је совјетска теорија права идеолошког карактера, што долази од марксистичког схватања да правна наука треба да служи као оруђе у политичкој борби.

Келзенова књига је веома значајна — не зато што доприноси бољем разумевању марксистичке теорије права, јер то није случај, ни због откривања нових чињеница (за нас је у том погледу у извесној мери значајна зато што износи извесне податке о совјетским теоријама пре 1936, које су нам већином непознате), јер то такође није случај, него зато што утврђује на релативно коначан начин однос између марксизма и „чисте“, нормативистичке, Келзенове теорије права, те несумњиво данас, и уопште, једне од најзначајнијих тзв. буржоаских правних теорија. У том светлу гледано, Келзен је у неку руку неизбежном логиком развоја своје теорије био принуђен да напише ову књигу. Она је једна врста дуга његовој научној савести и савести правне науке уопште; она је допри-

нос логици њеног развоја. Келзен је одувек био привлачен магичном снагом двама супротстављеним половима своје теорије — теорији природног права и марксистичкој теорији. И није чудо што међу њима налази неке сличности — ова и постоји уколико и једна и друга теорија, мада на сасвим други начин, траже и изналазе једно објективно право, право које се намеће човековој вољи као „природна“ нужност.

И пошто је природноправна школа у знатној мери изгубила од значаја, а марксистичка теорија, напротив, добила, то је сасвим природно да Келзен покуша да утврди однос између ова два врха савремене правне мисли. И за многе који о Келзену мисле рђаво, јер га не познају довољно, резултат овог Келзеновог обрачуна са савешћу биће нешто изненађујући. Јер, као што је и природно за развој науке, Келзен утврђује да између његове и марксистичке теорије уствари и нема основних разлика, да се оне допуњују у извесном смислу. Најважније је притом то да Келзен сматра да поред његове, односно чисте правне теорије која има за предмет нормативне саставне елементе права, може и треба да постоји и социологија права која ће испитивати право као резултат друштвених узрока, каузално, и као једну од друштвених појава која има значајан утицај на друге појаве. Кад је реч, пак, о самој тој социологији, Келзен без резерве признаје да се у основи слаже с марксистичком теоријом. Он доиста каже: „Ниједан озбиљан буржоаски писац који није присталица теорије природног права не искључује из своје дефиниције права друштвени поредак који је у интересу владајуће класе, и већина буржоаских писаца сигурно неће порећи да је постојеће право више у интересу једне класе него друге... Управо зато што буржоаска правна наука жели да постигне да њен појам права буде „применљив на најсупротније врсте права“, она не уноси у дефиницију елемент класне владавине, тако да не само друштвени поредак који штити само интересе једне класе против интереса друге него такође и друштвени поредак бескласног друштва, тј. примитивне заједнице или будућег друштва догматског комунизма, могу бити схваћени као право... Ако буржоаска правна наука не уводи класни елемент у појам права, тј. ако она не сужава... појам права на друштвени поредак који одговара једино интересима владајуће класе, она не чини то зато што не зна за класни карактер друштва. Сам Маркс је изрично признао да је буржоаска наука много пре њега открила класни карактер капиталистичког друштва. Буржоаска правна наука није ограничила појам права на класно право зато што жели да у свом опису појаве назване право подразумева не само капиталистичко право него сваку могућу врсту прва, чак и право комунистичког друштва“.

Разлика између Келзена и марксистичке теорије у овом погледу састоји се само у томе што он тврди да ће и у комунистичком друштву, иако у њему неће бити класних сукоба, ипак бити тако оштрих сукоба између друштва и појединаца да ће морати постојати друштвена правила с једном врстом централизоване принуде, дакле, да ће и тамо постојати право, док марксизам сматра да то неће бити случај. У сваком случају, та разлика није битна, јер се у анализи садашњег и прошлог друштвеног стања, тј. класног друштва, слажу и Келзен и марксизам. Тако се може сматрати да је класна суштина државе и права у науци уопште потпуно примљена ствар, о којој више не треба расправљати.

Ни друга Келзенова неслагања с марксизмом нису од битне важности. Она већином долазе из неразумевања, тј. отуд што Келзен, мада је уложио велик труд, није у свим подробностима упознат с марксистичким ставовима, као и отуд што често поједина мишљења писаца који се називају марксизмом, посебно извесних совјетских писаца, сматра марксизмом. Такав је особито случај с

његовим пребацавањем марксизму да, упркос тврђења да је право класног карактера, ипак остаје при томе да постоји социјалистичко право и држава, иако у социјализму, по марксизму, нема више класа. Уствари, ова критика се пре односи на извесне совјетске теоретичаре који су сувише оштро, из одређених практичних побуда, наглашавали, с једне стране, значај социјалистичке државе и права, а, с друге стране, бескласни карактер социјалистичког друштва. Овде су ти теоретичари претеривали у оба правца — није тачно да је значај државе и права у социјализму заиста тако велик, као што није тачно ни да је социјалистичко друштво заиста тако чисто бескласно друштво. Келзен, напротив, не уважава довољно истину коју истичу класици марксизма — да држава и право постоје „одумиру“, тј. престају то бити уколико нестају и класе, а ово нестајање је дуг процес и врши се кроз прелазан период — социјализам. Зато социјалистичка држава и право и јесу и нису држава и право.

Келзен такође пребацује марксизму мешање политике и науке, и, у вези с тим, идеологије, као лажног претстављања стварности, и науке. По њему, наука не може да буде и политика, тј. да служи као оруђе у класној борби, јер тада, по правилу, бива поистовећена с идеологијом. Као идеологија, она налази да је једно право праведно (то је право оне класе која такву науку, с идеолошким карактером, ствара), а друго неправедно. По Келзену, напротив, наука има само да констатује стварност а не и да је оцењује, јер је ово последње задатак политике. У вези с овим треба напрећи да и овде грубо мешање политике и правне науке није вршио марксизам него поједини теоретичари. С друге стране, Келзен није у праву кад одбија сваку примену правне науке у пракси, па и у политичкој пракси, јер науке управо зато и постоје да буду практично примењиване. Ако марксистичка теорија открива истину о праву, као што сматра и сам Келзен, зашто се том истином не послужити у пракси? Међутим, кад Келзен напада тврдњу марксизма да је социјалистичко право праведније, односно историски више и „боље“ од буржоаског, — кад ту тврдњу напада као идеолошку, односно чисто политичку и ненаучну, он то чини без икакве аргументације, јер није ушао у суштину ствари, није ушао у дијалектичко схватање развоја друштва и права и у законитост смењивања разних типова права, односно државе. Да је то учинио, видео би да је поменута тврдња уствари тачна, дакле, научна. По Келзену, напротив, правна наука посматра право само статички, за њу сви правни поретци морају бити подједнако вредни, односно невредни; за који се поредак треба одредити није задатак науке да каже итд. То је сувише формалистичко и статичко схватање правне науке. Проблем објективног права, велики проблем природноправне школе, који је по Келзену лажан, односно псеудонаучан проблем, тај проблем постоји и марксистичко учење о развоју права решава га на задовољавајући начин.

Нетачан је и општи Келзенов закључак да је неуспео покушај да се створи марксистичка теорија права зато што је марксизам само једна врста социологије, јер социологија, што и сам Келзен сматра, не онемогућује нормативну науку о праву, а ова, опет, није могућа без социологије, што практично и сам Келзен доказује чим се почне бавити којом прозитивноправном науком.

И низ других ситнијих Келзенових примедби је неоправдан, и долази отуд што он поједине ставове узима издвојено и тако међу њима налази противречности, док, у целини система узети, они, међутим, нису противречни. То је особито случај с питањем идеолошког елемента у праву. Келзен налази да марксизам час тврди да је право идеолошког карактера, час да је део „стварности“. Уствари, у праву као делу „стварности“ има идеолошког еле-

мента — например, кад се сви људи проглашују једнаким, иако они то нису, ит.сл.

Но, све то не умањује вредност ове књиге с гледишта рашишћавања односа између две данас главне правне теорије и утврђивања суштине права.

Др. Рад. Д. Лукић

Arnold Rose: THEORY AND METHOD IN THE SOCIAL SCIENCES
Minneapolis, Univesity of Minnesota Press, 1954, 351 pp.

Rose је с Gunnar-ом Myrdal-ом коаутор књиге *Америчка дилема* у којој је обрађен положај Црнаца у САД. Поред тога, он је објавио неколико књига о животу друштвених и расних група у америчком друштву. И у првом делу ове књиге, посвећеном социолошкој теорији, налази се неколико радова о друштвеним групама, њиховом месту и улози у друштвеном животу, као и о разним облицима антагонизма који се међу њима појављује и о начину његовог ублажавања и отклањања. У приказу задржаћемо се на методолошким проблемима који обухватају око две трећине књиге.

Роз очигледно није имао намеру да изнесе синтетичан преглед методолошких проблема у социологији који би обухватио и приказ свих разноврсних техника истраживања. Он се задржао само на појединим проблемима који су по његовом мишљењу недовољно обрађени или углавном једнострано и погрешно схваћени. Ти проблеми сврстани су у неколико група: (1) проблем етичко-културних вредности у истраживању друштва, (2) проблеми узајамних односа социологије и других друштвених наука и (3) поједини спорни проблеми метода и технике истраживања.

Писац сматра да свако социолошко истраживање, ако не и отворено а оно у сваком случају имплицитно, полази од извесних етичко-културних вредности. Те вредности утичу на избор проблема и теориске закључке. Ови последњи, наиме, не утврђују само оно што у стварности постоји и што ће вероватно да се деси, већ и што може да се деси и што треба учинити да би се постигао неки циљ. Интересантни су аргументи којима образлаже нужности практичног карактера социолошког истраживања. Социологија, бар за сад, не може да утврђује универзалне законе који би важили без обзира на услове места и времена. Будући да је теориска вредност социолошких истраживања ограничена на одређену културу и одређено време, то практични значај појединих проблема има одлучујући утицај на избор предмета истраживања. Најплоднија теориска истраживања у социологији последњих тридесет година бавила су се кључним друштвеним проблемима. Роз, међутим, сматра да је исто тако неопходно да сваки истраживач отворено изнесе етичко-културне вредности које су биле претпоставка одређеног истраживања, исто онако као што је неопходно да изнесе податке о емпириским чињеницама и методолошким поступцима помоћу којих су изведени теориски закључци. Он не мисли да социолог треба да прописује шта треба да се ради, већ само да теориски докаже шта треба учинити ако се жели постићи одређени циљ.

С овим схватањем практичног карактера социологије тесно је повезан проблем друштвене примене њених научних резултата: да ли ће се они употребљавати у циљу повећања општег друштвеног благостања, или ће их владајуће групе искористићавати за учвршћење своје доминације. „Постаје очигледно да стичемо извесна потенцијално опасна сазнања о друштву, да развијамо, сликовито речено, социјалну „атомску енергију“. Прво, били смо сведоци ко-